

*Предраг Терзић**

Институт за политичке студије, Београд

Ана Матовић

Висока економска школа Пећ са седиштем у Лепосавићу

УТИЦАЈ УЧЕЊА ФРАНЦУСКИХ ДОКТРИНАРА НА ДЕВЕТНАЕСТОВЕКОВНУ НАПРЕДНУ СТРАНКУ**

Сажетак

Користећи социолошко-политиколошки приступ и структуралну аргументацију, аутори настоје да објасне утицај учења француских доктринара на деветнаестовековну Напредну странку. Политички идеал француских доктринара, које су предводили Франсоа Гизо, Августин Тјер, Виктор де Броли, била је либерална уставна монархија заснована на подели власти, владавини права, дводомом парламенту, заштити грађанских права и слобода, слободи штампе, говора и удруживања, али и ограничењу пасивног и активног права гласа. Такав политички идеал организације власти, али у измењеном и прилагођеном облику, прихватили су чланови Напредне странке, међу којима су се истицали Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић, Чедомил Мијатовић. Залажући се за знатно шири опсег грађанских и политичких права, за парламентарну владавину, влада-

* Истраживач приправник

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

вину права и поделу власти напредњаци су исказали своје базично либерално политичко опредељење. Ипак, њихова тежња за ограничењем учешћа народних маса у политичком животу, неспорни елитизам, настојање за очувањем поретка и схватање напретка као процеса континуираних и обазривих промена друштвеног и политичког живота, одређује њихов либерализам као конзервативан. Француски доктринари су на напредњаке деловали истицањем суверенитета разума у односу на народни суверенитет, потребом за успостављањем грађанске, али не и политичке једнакости у друштву, давањем предности репрезентативној владавини у односу на политичку демократију, супростављањем апсолутистичкој држави, али и демократским скептицизмом. Држава заснована на суверенитету разума подразумева подједнако распоређивање грађанских права између свих чланова друштва, али је за постизање политичких права потребно испунити двоструки услов: материјални у виду власништва и интелектуални који се стиче образовањем. Кроз образовне реформе и увођење обавезног основног образовања напредњаци су истакли своје опредељење за политику једнаких шанси.

Кључне речи: Напредна странка, француски доктринари, орлеанисти, Франсоа Гизо, Августин Тјер, Виктор де Броли, Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић, Чедомиљ Мијатовић.

Напредна странка је основана 22. јануара 1881. године на Скупштинском збору младоконзервативних посланика, а њен програм потписало је 113 чланова Скупштине. За разлику од Либералне и Радикалне странке, на челу напредњака није усамљен стајао неспорни страначки ауторитет у лицу једног човека, већ је њено вођство чинила група млађих конзервативаца окупљених око листа *Видело*. „Као председник владе за вођу се сматрао Пироћанац, али је и Гарашанин једнако могао да полаже право на вођство странке. Како у странци тако и у влади Пироћанац није имао надмоћ која му је номинално припадала као председнику.“¹⁾

1) Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомиљ Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, АИЗ „Досије“, Београд, 2010.

Милана Пироћанца на месту председника странке (од оснивања странке до 1886. године) заменио је Милутин Гарашанин (председник до распуштања странке 30. децембра 1896), а после обнове страначког рада 1906. године председник Напредне странке је постао Стојан Новаковић. Милан Пироћанац је био правник, министар правде, министар иностраних послова, председник последње владе Кнежевине Србије (новембар 1880 - март 1882.) и председник прве владе Краљевине Србије (март 1882 - октобар 1883). Други председник напредњака Милутин Гарашанин је обављао функције министра спољних и унутрашњих послова, председника Народне скупштине и председника владе, док је Стојан Новаковић био познати историчар и филолог, три пута министар образовања, председник владе (јул 1895 - децембар 1896. и фебруар - октобар 1909.), посланик у Цариграду, Паризу и Петрограду и председник Српске краљевске академије. У „четворку учених људи“² Напредне странке спада и Чедомил Мијатовић.

Иако једини од четворице лидера наредњака није био ни председник странке, нити је икада постао председник владе, Мијатовић је обављао значајне државне функције. Био је министар финансија, министар спољних послова, посланик у Цариграду и Лондону, а у политичкој историји је остао упамћен и као потписник Тајне конвенције с Аустро-Угарском 1881. године. Шири круг утицајнијих припадника Напредне странке чинили су Ђорђе Павловић, Павле и Димитрије Маринковић, Милан Ђ. Милићевић, Милан Кујунџић Абердар и други. Јован Милићевић добро примећује да су чланови групе окупљене око *Видела*, међу којима су били и каснији оснивачи Напредне странке, били различитих политичких уверења: Милан Кујунџић био је либералнији од Пироћанца, „Милутин Гарашанин био је конзервативац старог кова, без неких темељнијих политичких идеја. Милићевић је такође више припадао овој врсти конзервативаца. Гершић и Николајевић касније су постали умерени радикали“.³

Настала из младоконзервативне политичке групе, која је и сама била политички наследник ранијих уставобранитеља⁴,

град, 2006, стр. 85.

- 2) Латинка Перовић, „Политичка елита и модернизација у првој деценији независности српске државе“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 1-2/1997, стр. 43.
- 3) Јован Милићевић, „Опозиција у Србији уочи стварања организованих политичких странака (1878-1881)“, *Историјски гласник*, Историјско друштво Србије, Београд, бр. 2/1969, стр. 15-16.
- 4) Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Народна књига, Београд, 1983, стр. 202.

Напредна странка је свој политички програм обележила конзервативизмом, али се тај конзервативизам никако не може схватити и разумети као једини и главни политички *credo* напредњака. Конзервативни, али и либерални, присталице реда и поретка, али и прозападно оријентисани борци за остварење политичких права и слобода, напредњаци су својим програмским деловањем, а највише практичним радом за време свог седмогодишњег скоро непрекидног владања⁵, обележили значајан део владавине краља Милана Обреновића.

1. ПРОГРАМСКЕ ОСНОВЕ НАПРЕДНЕ СТРАНКЕ

Опредељење Напредне странке за спровођење модернизацијских процеса имало је свој корен у политици уставобранитељског режима, деловању младоконзервативне групе, као и страним либералним утицајима. Док су уставобранитељи или староконзервативци били прва организована политичка група која је у Србији покренула точак модернизацијских промена, напредњаци су били модерна политичка партија која је, усмеравајући земљу ка процесима друштвене и политичке модернизације, обележила готово целу почетну деценију развоја међународно признате државе Србије.

У овом тексту под друштвеном модернизацијом подразумевамо процес коренитих друштвених промена који води од ниске ка високој писмености, од мале ка великој друштвеној диференцијацији, од великих група сродника ка ужој породици, од непосредне комуникације до комуникације путем медија, од мале ка већој дужини живота, од слабе до снажне мобилности, мале до велике политичке партиципације, затвореног до отвореног регрутовања политичких елита, од ниске ка високој продуктивности, од ужег до националног осећања припадности, општих до специјализованих друштвених улога, од хомогених локалних до хетерогених група, од аграрне и сировинске до индустријске и технолошке привреде.⁶ Политичку модернизацију одређујемо као процес који обухвата више аспеката: успостављање владавине права, поделу власти, проширење бирачког права, увођење парламентаризма,

5) Седмогодишњи период владања Напредне странке трајао је од 1880. до 1887. године, осим од октобра 1883. до марта 1884. године када је председник владе био Никола Христић.

6) Видети: Предраг Ј. Марковић, „Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље“, *Годишњак за друштвену историју*, Удружење за друштвену историју, Београд, год. I, св. 1, 1994, стр. 12.

остварење слободе штампе, збора и удруживања, успостављање ефикасног бирократског и репресивног апарата.

За време владавине уставобранитеља (1839-1858) врховна власт је подељена између Кнеза и Савета, донет је Закон о устројству општина, начињена прва организација судске власти, успостављен бирократски систем, државни питомци су почели да се шаљу на школовање у иностранство, а законом су уређене и државне финансије. Међутим, ове институционалне модернизацијске промене, као што то обично и бива с новинама, нису увек у пракси имале очекиване ефекте. Прво, не сме се пренебрегнути чињеница да су уместо формално усвојене владавине права законе често надјачавале наредбе и поступци уставобранитељских вођа, а многи од њих нису презали ни од отворене употребе насиља. Друго, 1850. године донет је закон којим је полиција добила право да кажњава мање кривце, а посебно за непокорност наредбама. Како Слободан Јовановић примећује: „Дотле немоћна, полиција сада добија штап у руке, који је код нас од увек био символ власти. Од педесетих година, батине се ударају на све стране, и полиција за час долази до потребног `уваженија`. Више нема говора о томе да полиција није довољно јака: она је у стању да бије, затвара, глоби, свакога ко не слуша.“⁷ Према томе, и поред несумњивог зачетка друштвене и политичке модернизације, уставобранитељски режим не може се окарактерисати ни као либералан, ни као демократски, већ на првом месту као систем власти једне олигархије оријенталног и патријархалног типа.⁸

Од уставобранитеља напредњаци су наследили тежњу ка успостављању реда у државним пословима, али су, насупротив уставобранитељима, настојали и да своју владавину либерализују. Кадровску главнину уставобранитељског бирократског система чинили су Срби „пречани“, док су напредњачке бирократе, на другој страни, рођене у Србији. Заједничко, међутим, и једнима и другима је да су, у доба када су владали, спроводили своје програмске ставове, али напредњаци су се, за разлику од уставобранитеља, у периоду свог практичног деловања ослањали на неколико писаних програма.

Младоконзервативни посланици су приликом оснивања Напредне странке као њен страначки програм изнели програм листа

7) Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада, друго допуњено издање*, Издавачка књижарница Напредак, Београд, 1925, стр. 33.

8) Љубиша Деспотовић, *Српска политичка модерна: Србија у процесима политичке модернизације 19. века*, Stylos, Нови Сад, 2008, стр. 127.

Видело, штампан у његовом првом броју, 2. јануара 1880. године. У програму се истиче непостојање и потреба за оснивањем независног политичког листа, али се указује и на недостатак програмске профилисаности и идеолошке доследности тадашњих политичких група: „Либералци` без либерализма, `консерватовци` без конзерватизма, `комунци` без комунизма“.⁹ У програму се јасно исказује залагање за уставну државу и владавину права (закони као „општа светиња“), а закон, слобода и напредак одређују се као „основе истините уставности“. Ове три речи истовремено постају и слоган напредњака. Током деведесетих година XIX века слоган Напредне странке се мења, тако да од тада гласи „ред, рад и законитост“.

Политичка права и слободе заузимају велики део програма из 1880. године. Истиче се опредељење за слободу говора и гласања, слободу састанка и удружења, али и потреба за потпуним ујамчењем имовине и личне безбедности. У погледу организације власти, принципи политичке модернизације за које се напредњаци залажу обухватају „стварну“ (политичку) одговорност министара, потпуну судску независност и општинску самоуправу. Остварење ових модернизацијских принципа треба да потекне од друштвене и политичке елите, а не од народних маса. Напредњачки елитизам примећује се у њиховом настојању да се „у представништво народно отвори приступ људима од науке по народном избору“, а опредељење за приближавање европским народима када исказују „тврду вољу да у тежењу за општи напредак стојимо у редовима народа јевропских, чију цивилизацију високо поштујемо“.¹⁰ Ипак, напредњаци тврде да су против мешања страних сила у унутрашње послове источних земаља, а залажу се и за остварење чврстих веза српског с другим словенским народима.

Програм објављен у првом броју Видела представљао је програмске основе политичке странке у настајању, експозе практичне политике напредњачких влада које су следиле и почетак настанка снажног покрета ка политичкој модернизацији Србије. Други програм Напредне странке утврђен је маја 1889. године, неколико месеци после уставне промене од 1888. године.¹¹ Ново

9) „Српска напредна странка. Програм“, у: Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 107.

10) Исто, стр. 108.

11) „Програм Напредне странке“, у: Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 183-188.

уставно уређене водило је и програмском прилагођавању политичких партија. Ако је први приказивао принципе којих ће се напредњаци у својој владавини придржавати, други програм Напредне странке је сумирао резултате напредњачке седмогодишње владавине. У њему се истиче да су у Србији усвојени закони за промену Намесничког устава, „који је спречавао сваки правилни уставни живот у народу српском“, први у Србији закон о штампи, први закон о судској независности, први закон о праву зборовца и удруживања, први закон о обавезној служби у стајаћој војсци. Набрајајући усвојена законска решења важна за политичку модернизацију и истичући њихов значај, али и своју заслугу за њихово усвајање, напредњаци испред сваког од наведених норматива наглашавају да се ради о првом закону те врсте у Србији.

Овај програмски документ показује остатак привржености ранијим принципима напредњака, оличеним у уставности и законитости, али и опредељење за сузбијање насиља „и озго и оздо“ што је нарочито важно с обзиром на велики број напада на напредњаке који су уследили после њиховог одласка с власти 1887. године. Напредњаци су у XIX веку формирали још само једну владу, под председништвом Стојана Новаковића. Влада Стојана Новаковића трајала је од јула 1895. до децембра 1896. године. Непосредно после пада Новаковићеве владе Напредна странка се распушта, а иако је два пута покушавана њена обнова, она никада неће доживети поновни период континуиране владавине из осамдесетих година XIX века када је, уз потпору Милана Обреновића, успешно спроводила своја програмска опредељења и тако кључно утицала на развој Србије.

2. ОБЛАСТИ УТИЦАЈА

На програмску основаност и практичну политику Напредне странке значајан утицај имало је учење француских доктринара.

Како би на најадекватнији начин могли да одредимо степен и начин утицаја учења француских доктринара на програм и практичну политику Напредне странке, размотрићемо напредњачко схватање унутрашње организације државе, однос према демократији и значај који напредњаци посвећују образовању.

2.1. Унутрашња организација власти

На програмске основе Напредне странке велики утицај имали су енглески и француски либерали из тридесетих и четре-

сетих година XIX века. Напредњаке су понекад називали и „српским виговцима“.¹² „Као њихови западни претходници, млади конзервативци су веровали у репрезентативну владу, али не и у демократију.“¹³ Битна разлика између британских либерала, на једној, и француских либерала и српских напредњака, на другој страни, била је, међутим, у томе што су први првенство давали праву материјалне својине над образовањем, а други су, поред материјалног богатства, значај придавали и интелектуалном развоју појединца, па су стога истицали право грађана да на основу свог образовања заузму значајне друштвене и државне положаје.

Француски доктринари (орлеанисти) Франсоа Гизо (François Guizot), Августин Тјер (*Augustin Thierry*), Виктор де Броли (Victor de Broglie) били су „идеолози и практичари Јулског режима у Француској (1830-1848.г.)“.¹⁴ Владимир Јовановић, Јеврем Грујић и Милован Јанковић провели су у Паризу револуционарну 1848. годину, где су се сусрели с револуционарним идејама, али и супротним ставовима француских доктринара. Чинећи прву генерацију српских либерала, они су утицали на схватања каснијих либералних делатника.

И двојица из групе вођа Напредне странке били су француски ђаци. Док је Милан Пироћанац у Паризу студирао и 1860. године дипломирао права, Милутин Гарашанин је завршио артиљеријску школу у Мецу.

Као и енглески виговци и српски напредњаци, доктринари су пропагирали супериорност друштвених елита. И доктринари и напредњаци чинили су најобразованији социјални слој („цвет интелигенције“) у својим земљама и тежили су да успоставе режим „интелектуалне олигархије“, у ком би социјална улога елите била да „одозго“ усмерава политичку, али и друштвену модернизацију земље. Елиту доктринара чинило је свега неколико људи: „М. Роје-Колард је поседовао ауторитет; М. де Сер елоквенцију; Ф. Гизо активност ума у сваком смислу, узвишене погледе и велику разноврсност знања; Ками Џордан је био најпријатељски и најзанимљивији.“¹⁵

12) Душан Т. Батаковић, „Нација, држава и демократија. О политичким идејама Стојана Новаковића“, у: А. Митровић (ур.), *Стојану Новаковићу у спомен*, Српска књижевна задруга, Београд, 1996, стр. 168.

13) Gale Stokes, *Politics as development: The Emergence of Political Parties in Nineteenth-Century Serbia*, Duke University Press, Durham and London, 1990, стр. 182.

14) Андреј Шемјакин, „Либерална идеја и традиција: унутрашња борба у Србији у првој деценији независности“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-2/1997, стр. 129.

15) Victor de Broglie, *Personal Recollections of the Late Duc de Broglie, Vol 1*, Ward & Downey, London, 1887, стр. 389.

Слично француским доктринарима, напредњаци су сматрали да је за спровођење реформи које треба да „европеизују“ Србију неопходно да постоји јака централна власт. Политички идеал доктринара била је либерална уставна монархија заснована на подели власти, владавини права, дводомом парламенту, заштити грађанских права и слобода, слободи штампе, говора и удруживања, али и ограничењу пасивног и активног права гласа. Такав модеран и либералан политички идеал организације власти, али у измењеном и прилагођеном облику, прихватили су, и у свом политичком деловању њему тежили, прваци Напредне странке.

„Слобода, говорили су напредњаци, не састоји се у томе што ће се једном годишње састати једна сељачка Скупштина, која нема ни појма о потребама културне државе; слобода се састоји у томе, што грађани неће живети у вечитом страху од кињења и гоњења полиције: либерали, који су спојили сељачки парламентаризам с источњачком полицијом, створили су један режим у коме је свега било, само не слободе.“¹⁶ Признајући власт династије Обреновића и везујући све своје практичне активности за њу, лидери Напредне странке су се залагали за принципе поделе власти и владавине права, а доношењем закона о штампи и закона о праву зборова и удруживања током 1881. године, остварили су принцип гарантовања политичких права и слобода. Међутим, идеје француских доктринара о оснивању сената као противтеже доњем парламентарном дому и настојање да се ограничи пасивно и активно бирачко право, остале су само у домену програмских опредељења и уставних нацрта Напредне странке.

У целом првом периоду владања Напредне странке на снази је био Намеснички устав из 1869. године који су напредњаци критиковали због његове неусклађености с представничким системом, а тек годину дана по њиховом одласку с власти донет је Устав од 1888. године. Ипак, напредњаци су и поред неуспеха промена на уставном плану, успели да током своје владавине спроведу све либералне промене за које су се у страначком програму залагали, а за чију примену није било нужно мењати устав. Тако је донето неколико либералних закона којима су гарантована људска и политичка права и слободе, извршене су модернизацијске промене стварањем стајаће уместо народне војске, а остварен је и помак у погледу поделе власти и владавине права.

У економском погледу напредњаци су заступали класичне либералне принципе. Истицали су неприкосновеност приватне

16) Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књига друга, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 352-353.

својине и потребу остварења несметане економске слободе. На њих су утицали класични либерални економисти, тада популарни професори српских либерала, а међу њима првенствено Рошер. Рошеров студент Владимир Јовановић превео је на српски његово најчувеније дело *Систем народне привреде* (W. Roscher, System der Volkswirtschaft). Превод првог дела *Система народне привреде* објављен је 1863, а други девет година касније.

Од српских економиста највећи утицај на напредњаке имао је Коста Цукић. Коста Цукић је припадао првој генерацији српских студената школованих у иностранству у XIX веку. Студирао је државне науке у Бечу и филозофске науке у Хајделбергу. У Хајделбергу је стекао и титулу доктора филозофије. По повратку у Србију постаје професор политичке економије, финансија, науке о трговини и економске политике на новооснованој катедри за политичку економију на правном одељењу Лицеја у Београду. У периоду од 1851. до 1862. године Цукић је објавио тротомни уџбеник *Државна економија*, први економски уџбеник у Србији.

На економско схватање расподеле напредњачког министра финансија Чедомиља Мијатовића, који је био један од ретких противника протекционизма у тадашњој Србији, утицало је учење британског економисте Вилијама Насауа Сениора, познатије као „теорија жртве“.¹⁷

2.2. Однос напредњака према демократији

С обзиром на програмску потку и практично деловање Напредне странке, у идеолошком смислу она је сажимала и либералне и конзервативне елементе. Као кључна црта њеног програмског опредељења може се, према томе, узети конзервативна или либерална црта, али се ни у једном од та два случаја не може занемарити и присуство елемената друге идеолошке матрице. Питање се, дакле, своди на следеће: да ли је основа програмског опредељења и практичног деловања Напредне странке либерални конзервативизам или конзервативни либерализам? У првом случају превладава конзервативна идеолошка црта у односу на либералну, а у другом либерална над конзервативном.

Српски деветнаестовековни напредњаци у идеолошком смислу били су конзервативни либерали. Залажући се за знатно шири опсег грађанских и политичких права, за индивидуалну, а не било какав облик колективне репрезентације, за парламентарну владавину, владавину права и поделу власти, напредњаци

17) Слободан Г. Марковић, *исто*, стр. 53.

су исказали своје базично либерално политичко опредељење. Ипак, њихова тежња за ограничењем учешћа народних маса у политичком животу, неспорни елитизам, настојање за очувањем поретка и схватање напретка као процеса континуираних и обазривих промена друштвеног и политичког живота, одређује њихов либерализам као конзервативан. „То је она конзервативна перцепција политичког, која сагледава потребу политичких промена као битну димензију развоја, али и очувања политичког поретка. Политичке реформе се доживљавају као нужни процес који треба да релаксира нарасле социо - политичке тензије и супротности у друштву, и да га поштеде већих потреса.“¹⁸

Француски доктринари су напредњаци деловали својим истицањем суверенитета разума у односу на народни суверенитет, потребом за успостављањем грађанске, али не и политичке једнакости у друштву и давањем предности репрезентативној владавини у односу на политичку демократију.¹⁹

Доктринари су русоовски схваћеном концепту народног суверенитета супростављали суверенитет разума. Док народни суверенитет, исказан у општој вољи припадника неког политичког субјективитета, представља корен радикалних схватања демократије која одликује нетолерантан однос према мањинама с различитим мишљењем, суверенитет разума подразумева учешће у суверенитету само оних особа које, поседујући одређену количину богатства и степен образовања, могу да утичу на формирање суверених одлука о питањима важним за будућност заједнице. Зато је суверенитет разума по обухвату чланова друштва знатно ужи од народног суверенитета. Други је масован, а први је елитистички.

Држава заснована на суверенитету разума подразумева подједнако распоређивање грађанских права између свих чланова друштва, али је за постизање политичких права у њој потребно испунити двоструки услов: материјални у виду власништва и интелектуални који се стиче образовањем. У складу с таквим схватањем грађанских права напредњаци су свим становницима Србије обезбедили законску заштиту од различитих злоупотреба и тада широко распрострањених начина угњетавања од стране власти, али су, на другој страни, предложеним изборним цензусом, односно поседовањем одређеног степена образовања, настојали да ограниче пасивно бирачко право.

18) Љубиша Деспотовић, *исто*, стр. 122-123.

19) За карактеристике политичке теорије и праксе француских доктринара видети: Aurelian Craiutu, *Liberalism under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires*, Lexington books, Lahnam, 2003.

Као и сви поборници либералне идеологије, напредњаци се противе апсолутистичкој монархији због њеног организирања слободе, али супростављајући се ничим ограниченој демократији, исказују демократски скептицизам карактеристичан за француске либерале прве половине XIX века. Противећи се радикалним идејама истакнутим током револуције из 1848. године, Гизо и де Броли су се плашили да ће универзално право гласа угрозити будућност парламентарне владавине у Француској.²⁰ Гизо у недостатке демократије, исказане у Француској револуцији, убраја револуционарни деспотизам, непостојање било какве заштите права, централизацију власти и деспотизам већине.²¹

Критику политичке демократије прати и наглашавање значаја репрезентативне владавине. Политичка демократија, заснована на принципу народног суверенитета и универзалном праву гласа, представља владавину „нумеричке“ већине, простог броја, односно „узурпацију силе“, како је Гизо назива²², док је репрезентативна владавина власт већине из групе оних за које се претпоставља да имају капацитет да поступају у складу с разумом, истином и правдом.²³ У том смислу, Виктор де Броли је, разматрајући опасности популизма, приметио да сто двадесет хиљада грађана вреди више од два милиона појединаца који су отуђили своја права без размишљања шта заправо раде.²⁴

Појам политичког капацитета користили су Алексис де Токвил, Бенжамен Констан, Џон Стјуарт Мил и други европски либерали у XIX веку. Главне компоненте политичког капацитета су власништво и образовање. За Констана је власништво било услов репрезентативне владавине, за Мила образовање, а напредњаци су, као што сам већ истакао, паралелно примењивали оба ова критеријума.

С обзиром да је огромна већина становника тадашње Србије била необразована, бавила се искључиво пољопривредом и живела на селу, сажимајући се у целину, чинили су велику масу потенцијалних жртава демагошких вођа. Опијено демогагогијом, сељаштво с правом гласа би снагом своје бројности могло да усмерава токове друштвених процеса, модерне процесе да блоки-

20) Исто, стр. 31.

21) François Guizot, *De la démocratie en France*, Victor Masson, Paris, 1849, стр. 43-44.

22) François Guizot, *Du gouvernement de la France, depuis la restauration, et du ministère actuel*, Ladvocat, Paris, 1820, стр. 201.

23) Aurelian Craiutu, *Liberalism under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires*, Lexington books, Lahnam, 2003, стр. 223.

24) Исто, стр. 227.

ра и онемогућава, а ретроградне да ојачава. Како би спречили развој таквог сценарија, напредњаци су настојали да класичне либералне идеје прилагоде немодерној социјалној структури у Србији. Таквом друштвеном окружењу више су одговарале идеје француских доктринара, него класични постулати либерализма.

Угледајући се на француске доктринаре напредњаци су тежили ограничењу политичких права, првенствено права гласа. Њих је требало да уживају они који су образованији и богатији, односно слој грађана који схвата значај тих права, а тек када Србија достигне степен економског и индустријског развоја модерних држава, а српски народ стекне просвећеност и образовање, могуће ће бити потпуно остварење политичких слобода и настанак демократског поретка. Ипак, одређене реформе је, по мишљењу напредњака, требало извршити одмах, „јер је иначе свако културно развијање немогуће. То су независност судства, слобода штампе, слобода зборова и удружења“.²⁵ Помоћу ових слобода, уз развијање локалне самоуправе и опште основно образовање, сви ће бити у прилици да се образовно уздигну, али и политички социјализују и тако друштво приближе потпуној политичкој истоправности свих грађана. Ограничење одређених политичких слобода на узак круг образованих и имућних остаје, дакле, само привремено, а у складу с класичним либералним постулатом једнаких шанси, сви грађани имају исте могућности да развијају своје вештине и способности. „У одређеним аспектима њихове политичке идеологије, напредњаци су били заиста напреднији и од либерала у схватању грађанских права и личних слобода.“²⁶

Напредњачки либерализам, промовисан и законским решењима истицан за владе Милана Пироћанца, бива, међутим, знатно ублажен сломом Тимочке буне. Суочивши се крајњим обликом народног противљења модернизацијским реформама, исказаним у Тимочкој буни, али и све мање сигурна у постојање подршке краља Милана, влада Милутина Гарашанина прибегава непрестаном умањивању грађанских и политичких права и слобода. Слобода штампе је ограничена, полицијске снаге повећане, а над општинама је појачан надзор. Тиме је владавина напредњака после фазе снажног либералног полета, мада праћеног недемократским тенденцијама, добила доминатно анти-демократски карактер.²⁷

25) Слободан Јовановић, „Милан Пироћанац“, у: Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе I-III*, Београдски издавачко-графички завод Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1990, стр. 310.

26) Душан Т. Батаковић, *исто*, стр. 168.

27) Видети: Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића, књига трећа*, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 146-218.

И поред свог конзервативизма, као западњаци, „европејци“ и присталице убрзане модернизације Србије по европском обрасцу, напредњаци су имали знатно критичнији став према српској традицији у односу на присталице Либералне странке. Док су либерали у редефинисању народне традиције видели пречицу за модернизацију Србије, напредњаци су, насупрот њима, народну традицију и установе народног живота посматрали као непоправљиво ретроградне и у њима нису видели никакву основу за европеизацију земље. Народна традиција, сељачке масе, њихов неповерљив однос према власти и државном ауторитету представљале су, по виђењу напредњака, сметњу и препреку модернизацијским процесима. У таквим околностима успостављене демократског поретка с општим правом гласа не би водило даљем поспешивању, већ, супротно томе, спречавању развоја, тако да су сходно постојећој социјалној структури, напредњаци наглашавали потребу владавине интелектуалне олигархије за коју су истицали да једина може успоставити политички поредак налик онима у модерним европским државама тог доба. „Сажето речено то је био модел либералне државе, успостављене доминације политичке елите, централистички постављене и организоване власти, снажне функционалне улоге бирократског апарата, култа закона, и одређене социјалне дистанце. Управо у овом сегменту политичке доктрине, најснажније се истакла црта њиховог антидемократизма. *Било је то истинско западњаштво, али без демократије.*“²⁸

2.3. Улога образовања

Непросвећена и необразована маса сеоског становништва, са својим схватањем државе, власти и ауторитета, представљала је социјалну и политичку препреку реформским процесима. Определивши се за елитистички модел модернизацијских промена, Напредна странка није, међутим, тежила трајном искључењу већинског становништва из ових процеса и њиховом потпуном скрајнућу из политичког живота, већ је настојала да реформама просветног система уведе обавезно основно образовање, побољша положај просветних радника, гради школе и на тај начин допринесе настанку другачије образовне структуре друштва која ће бити примјемчивија развојним процесима.

Напредњаци су тежили остварењу готово свих карактеристика образовања у модерним друштвима, у које се убрајају:

28) Љубиша Деспотовић, *исто*, стр. 127.

повећање писмености, законско регулисање школства, већа писмена култура и појава средстава масовних комуникација, подела школа и разреда по узрастним групама и појава различитих типова школа, преовладавање лаичког образовања, стално педагошко-дидактичко унапређење наставе, увођење опште основне образованости, раст друштвене мобилности образованих, доступност школовања женама, подела унутар друштва на образоване и необразоване, школовање које постоје основна карактеристика детињства и младости.²⁹ Сматрали су да држава не треба да буде искључена из образовног процеса, већ, потпуно обратно, да има активну и просветитељску улогу у области образовања и васпитања широких друштвених маса. Према томе, по мишљењу напредњака политика јесте била ексклузивна друштвена делатност, али су исто тако и сви грађани имали једнаке шансе да се школују и да на тај начин стекну улазницу за пасивно или активно учешће у политици.

Ако је орлеаниста Гизо у време док је био француски министар образовања (1832-1837. године) постао познат као аутор Великог закона о образовању из 1833. године, којим је основан француски национални ситем основног образовања, у Србији је сличну улогу одиграо министар образовања и један од лидера Напредне странке, Стојан Новаковић. Као министар просвете и црквених дела (1873, 1875, 1880-1883), Новаковић је написао двадесет три закона, двадесет један школски рескрипт и педесет и шест декрета и пројеката.³⁰ Поред осталих, донети су следећи акти: Измене и допуне закона о устројству гимназија (1873, 1881. и 1882), Измене закона о устројству учитељске школе (1881), Измене закона о устројству Велике школе (1873, 1880), Закон о учитељским платама (1881), Закон о регулисању плата професорских (1875), Закон о надзиравању школа (1881).

Пре доношења Закона о општој обавезној настави 1883. године, ни једна шестина деце дорасле за школу није започињала школовање, а писмених људи је било мање од 10%. У том смислу, „Закон од 1882 требало је да буде радикалан лек против народне неписмености и необразованости“.³¹ Његовим усвајањем Србија се

29) Љубинка Трговчевић, „Образовање као чинилац модернизације Србије у XIX веку (Аналитичка скица)“, у: Латинка Перовић, Марија Обрадовић, Дубравка Стојановић (уред.), *Србија у модернизацијским процесима XX века*, Институт за новију историју Србије, Београд, 1994, стр. 218-219.

30) Душан Т. Батаковић, *исто*, стр. 161.

31) Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књига друга, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 365-366. Закон о општој обавезној настави донет је 31. децембра 1882. године по

сврстала у ред модерних европских држава, као што су Енеглеска и Француска, које су меру обавезног основног образовања донеле у готово исто време (1878-1882).³² Законом од 1898. обавезно школовање проширено је и на женску децу.

Поред увођења обавезног основног образовања, за време Новаковићевог министровања донет је и читав низ планова и програма за основну школу, гимназију и реалке, продужено је трајање гимназијског школовања и удвостручен број државних стипендиста у иностранству. Повећан је број школа, а професори нису, као што је до тада често био случај, у недостатку адекватног наставног кадра, предавали и оне предмете за које нису били стручни. Када се број ученика 1885. године упореди у односу на 1845, види се да је тада основне школе похађало готово осам пута више, а гимназије чак петнаест пута више ученика у односу на период од 40 година раније.³³

Сви ови подаци указују на неспорну жељу и практичну тежњу Напредне странке, али и Новаковића лично, да поспеше образовни ниво становништва у Србији, а кроз образовање допринесу и подизању политичког капацитета народа. У том подухвату постојало је и много препрека и неуспеха. Један од њих тицао се практичне немогућности да се основношколско образовање за децу која не настављају школовање продужи на шест година, а постојао је и проблем невољног дозвољавања, па чак и забране родитеља да им деца похађају школу. То се посебно односило на девојчице.

*

* *

Полазећи од становишта да политичке установе зависе од друштвених услова, напредњаци су сматрали да доминантно необразованој социјалној структури ондашње Србије одговарају политичке институције по угледу на елитистички либерализам француских доктринара. Либерали, али не и демократе, напредњаци су тежили да од сељачке скупштине начине модеран европски парламент, да уместо строгих правила понашања донесу модерне либералне законе, ограниче учешће народних маса у по-

старом, односно 11. јануара 1883. године по новом календару.

32) Арсен Ђуровић, „Образовање у време владавине краља Милана“, *Историјски часопис*, Историјски институт, Београд, вол. 57, 2008, стр. 306.

33) *Исто*, стр. 311.

литичком животу али само дотле док се не просвете и образују и на тај начин стекну неопходни политички капацитет.

Слично доктринарима у Француској и пелитима у Енглеској, напредњаци су били најинтелектуалнија група државника у историји Србије, али заједничко за све три поменуте политичке организације је наглашени елитизам, антидемократизам и недостатак народне подршке њиховој владавини. Отуда и опис напредњака као „генералштаба без војске“.³⁴ Суочени с противљењем народа законитим наредбама правне државе у настајању исказаним у Тимочкој буни, напредњаци после повратка на власт у новим друштвеним условима показују снажне антидемократске тенденције. Како су сматрали да степен политичких права и слобода зависи од историјског и политичког контекста, као и друштвених услова, у периоду нараслих социјалних тензија слободе штампе и збора, и удруживања се ограничавају.

У спољној политици окренути ка Аустро-Угарској, у унутрашњој ослоњени на краља Милана, напредњаци су кренули путем формирања правне државе и владавине права, ширења либералних права и слобода, слободе штампе, слободе збора и удруживања, остварења независне судске власти, формирања стајаће војске, а у њихове доприносе спада и поправљање материјалног и социјалног стања учитеља, подизање школа, оснивање Српске краљевске академије наука, формирање Народне банке, као и успостављање динара као националне валуте. „Били су већи реформисти од уставобранитеља и слободоумнији од либерала, али нису имали подршку народа.“³⁵

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић, Душан Т, „Нација, држава и демократија. О политичким идејама Стојана Новаковића“, у: А. Митровић (ур.), *Стојану Новаковићу у спомен*, Српска књижевна задруга, Београд, 1996.
- Broglie, Victor de, *Personal Recollections of the Late Duc de Broglie, Vol 1*, Ward & Downey, London, 1887.
- Guizot, François, *De la démocratie en France*, Victor Masson, Paris.
- Guizot, François, *Du gouvernement de la France, depuis la restauration, et du ministère actuel*, Ladvocat, Paris, 1820.
- Деспотовић, Љубиша, *Српска политичка модерна: Србија у процесима политичке модернизације 19. века*, Stylos, Нови Сад, 2008.

34) Видети: Душан Т. Батаковић, *исто*, стр. 170-171.

35) Стеван К. Павловић, *Србија: историја иза имена*, Clío, Београд, 2004, стр. 87.

- Ђуровић, Арсен, „Образовање у време владавине краља Милана“, *Историјски часопис*, Историјски институт, Београд, вол. 57, 2008.
- Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића, књига друга*, Геца Кон, Београд, 1934.
- Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића, књига трећа*, Геца Кон, Београд, 1934.
- Јовановић, Слободан, „Милан Пироћанац“, у: Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе I-III*, Београдски издавачко-графички завод Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1990.
- Јовановић, Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада, друго допуњено издање*, Издавачка књижарница Напредак, Београд, 1925.
- Марковић, Предраг Ј, „Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље“, *Годишњак за друштвену историју*, Удружење за друштвену историју, Београд, год. I, св. 1, 1994.
- Марковић, Слободан Г, *Гроф Чедомиљ Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, АИЗ „Досије“, Београд, 2006.
- Мијатовић, Бошко, „Коста Цукић“, у: Јовица Тркуља и Драгољуб Поповић (уред.), *Либерална мисао у Србији: прилози историји либерализма од краја XVIII до средине XX века*, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2001.
- Милићевић, Јован, „Опозиција у Србији уочи стварања организованих политичких странака (1878-1881)“, *Историјски гласник*, Историјско друштво Србије, Београд, бр. 2/1969.
- Павловић, Стеван К, *Србија: историја иза имена*, Слио, Београд, 2004.
- Перовић, Латинка, „Политичка елита и модернизација у првој деценији независности српске државе“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 1-2/1997.
- „Програм Напредне странке“, у: Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991.
- „Српска напредна странка. Програм“, у: Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991.
- Stokes, Gale *Politics as development: The Emergence of Political Parties in Nineteenth-Century Serbia*, Duke University Press, Durham and London, 1990.

- Трговчевић, Љубинка, „Образовање као чинилац модернизације Србије у XIX веку (Аналитичка скица)“, у: Латинка Перовић, Марија Обрадовић, Дубравка Стојановић (уред.), *Србија у модернизацијским процесима XX века*, Институт за новију историју Србије, Београд, 1994.
- Craiutu, Aurelian *Liberalism under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires*, Lexington books, Lahnam, 2003.
- Чубриловић, Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Народна књига, Београд, 1983.
- Шемјакин, Андреј, „Либерална идеја и традиција: унутрашња борба у Србији у првој деценији независности“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-2/1997.

Predrag Terzic

Ana Matovic

EFFECT OF FRENCH DOCTRINAIRES ON A NINETEENTH-CENTURY PROGRESSIVE PARTY

Resume

Using sociological and political science approach and structural arguments, the authors try to explain the impact of the nineteenth-century teaching of French doctrinaires on Progressive Party. The political ideal of the French doctrinaires, represented by François Guizot, Augustine Thiers, Viktor de Broglie, was a liberal constitutional monarchy based on the separation of powers, rule of law, a two-chamber parliament, the protection of civil rights and freedoms, freedom of the press, speech and association, and the limitation of passive and active voting rights. Such a political ideal of government organization, in a changed and adjusted form, was accepted by the members of the Progressive Party, among which Piroćanac Milan, Milutin Garašanin, Stojan Novaković, Čedomilj Mijatović stood out. By advocating for a much broader range of civil and political rights, parliamentary governance, rule of law and separation of powers, progressives expressed their basic liberal political orientation. However, their tendency to limit the participation of people in political

life, the undisputed elitism, striving to preserve order and understanding the progress as a continuous improvement, and careful change of social and political life, marks their liberalism as conservative. French doctrinaires on Progressives parts by emphasizing the sovereignty of reason in relation to national sovereignty, the need for establishing a civic, not political equality in society by favoring the representative rule in relation to political democracy, opposing absolutist state, but also the democratic skepticism.

State based on the sovereignty of reason involves the assignment of civil rights equally among all members of society, or to achieve political rights necessary to fulfill two conditions: the material, in the form of property, and intellectual, acquired by education. Through educational reforms and the introduction of compulsory primary education, the progressives have emphasized their commitment to a policy of equal opportunities.

Keywords: Progressive Party, French doctrinaires, orleanists, François Guizot, Augustin Thierry, Victor de Broglie, Milan Piroćanac, Milutin Garašanin, Stojan Novaković, Čedomilj Mijatović.

* Овај рад је примљен 25. јануара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. марта 2016. године.